Lukka'dan Likya'ya

Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi

From Lukka to Lycia

The Land of Sarpedon and St. Nicholas

Editörler | Editors
Havva İşkan - Erkan Dündar

Tüpraş
Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Lukka'dan Likya'ya

Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi

From Lukka to Lycia

The Land of Sarpedon and St. Nicholas

Anadolu Uygarlıkları Serisi'nin beşinci kitabıdır.
Bu seri Tüpraş - Yapı Kredi Yayınları işbirliği ile hazırlanmıştır.
This title is the fifth book of Anatolian Civilizations Series.
A co-publication of Tüpraş - Yapı Kredi Culture, Arts and Publishing.

Yapı Kredi Yayınları - 4681
ISBN 978-975-08-3710-4

Proje Koordinasyonu Project Coordination
Şennur Şentürk, Nihat Tekdemir

Editörler Editors
Havva İşkan, Erkan Dündar

Yayına Hazırlayan Publicated By
Nihat Tekdemir

Redaksiyon Redaction
Derya Önder, Merete Çakmak

Çeviriler Translations
Fatih Mehmet Şen

Grafik Tasarım Graphic Design
Nahide Dikel

Grafik Uygulama Graphic Application
Arzu Yaraş

Düzelti Proofreading
Filiz Özkan

Baskı Print
Promat Basım Yayım San. ve Tic. A.Ş.
Orhangazi Mahallesi, 1673. Sokak, No: 34 Esenyurt / İstanbul
Sertifika No: 12039

1. baskı: İstanbul, Temmuz 2016
1st Printing: Istanbul, July 2016

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2016
Sertifika No Certificate No 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.
All rights reserved.
No part of this publication may be reproduced without prior
written permission from the publisher.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Kemeraltı Caddesi Karaköy Palas No: 4 Kat: 2-3
Karaköy 34425 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler Contents

LİKYA UYGARLIĞI'NIN KEŞİF ÖYKÜSÜ
THE STORY OF THE DISCOVERY OF LYCIAN CIVILIZATION

MARTIN ZIMMERMANN — Likya Uygarlığı'nın Keşfi
The Discovery of Lycian Civilization • **4**

MASAL VE GERÇEK – MİTOS VE TARİH
LEGEND AND REALITY – MYTHS AND HISTORY

SOPHIA BÖNISCH-MEYER — Mitoslarda Likya ve Likyalılar
Lycia and Lycians in Myths • **12**

RALF BECKS — Tarih Öncesinde Likya
The Prehistory of Lycia • **26**

FRANK KOLB — Beylikler Dönemi'nde Likya (MÖ 550-360)
Lycia During the Dynastic Period (ca. 550-360 BC) • **36**

CHRISTOF SCHULER — Hellenistik Dönem'de Likya ve Likya Birliği (MÖ 4. - 1. yüzyıl)
Lycia and the Lycian League in the Hellenistic Period (4th – 1st century BC) • **46**

BÜLENT İPLİKÇİOĞLU — Bir Roma Eyaleti Olarak Likya
Lycia as a Roman Province • **60**

KLAUS ZIMMERMANN — Osmanlı Fethine Kadar Doğu Roma ve Bizans Dönemi'nde Likya
Lycia in the East Roman and Byzantine Period Up to the Ottoman Conquest • **68**

HALKLAR, YAZI, DİL
PEOPLES, SCRIPT, LANGUAGE

MAX GANDER — Antik Yakındoğu Kaynaklarında Lukka, Likyalılar ve Trm̃mili
Lukka, Lycians, Trm̃mili in Ancient Near Eastern Sources • **80**

DIETHER SCHÜRR — Likyalıların Komşuları: Solymler, Rodoslular, Milyaslılar, Kabalialılar ve Karialılar
Neighbours of the Lycians: Solymoi, Rhodians, Milyai, Kabaleis and Carians • **100**

RECAİ TEKOĞLU — Likya Dili ve Yazısı
Lycian Language and Script • **110**

NOVELLA VISMARA — Likya Sikkeleri
Lycian Coins • **122**

KENTLER
CITIES

HARTMUT BLUM — Likya'nın Tarihi Coğrafyası
Historical Geography of Lycia • **136**

HAVVA İŞKAN — Likya Birliği ve Eyaleti Başkenti: Patara
Capital of Lycian League and Province: Patara • **142**

FAHRİ IŞIK
Beylikler Dönemi'nin Likya Egemeni: Ksanthos
The City Ruling Lycia in the Dynastic Period: Xanthos • 166

SEMA ATİK-KORKMAZ
Ana Tanrıçanın Kutsal Alanı: Letoon
Sanctuary of Mother Goddess: Letoon • 186

FAHRİ IŞIK
"Lukka Ülkesi"nin Güçlü Kenti: Tlos
The Powerful City of the "Land of Lukka": Tlos • 206

NEVZAT ÇEVİK
"Mür Soluyan Kent": Myra
"The City Breathing Myrrh": Myra • 224

SEMA DOĞAN
Likya'da Bir Hac Merkezi: Myra Aziz Nikolaos Kilisesi
A Pilgrimage Site in Lycia: The Church of St. Nicholas in Myra • 238

MARTIN SEYER
Kral Perikle'nin Şehri: Limyra
The City of King Pericle: Limyra • 260

B. YELDA OLCAY UÇKAN
GÖKÇEN KURTULUŞ ÖZTAŞKIN
Ateş ve Suyla Kutsanan Kent: Olympos
Olympos: The City Sanctified with Water and Fire • 274

İSA KIZGUT
Hayırsever Opramoas'ın Kenti: Rhodiapolis
The City of Opramoas the Benefactor: Rhodiapolis • 288

MURAT ARSLAN
NİHAL TÜNER ÖNEN
Phaselis
Phaselis • 300

İLKNUR ÖZGEN
ELIZABETH BAUGHAN
Hacımusalar Höyük / Choma Erken Tunç Devri'nden
Bizans Dönemi'ne Kuzey Likya'da Bölgesel Bir Merkez
Hacımusalar Höyük / Choma A Regional Center in
Northern Lycia, from the Early Bronze Age to the
Byzantine Era • 318

WERNER TIETZ
Batı Likya: Pinara, Telmessos, Kadyanda
Western Lycia: Pinara, Telmessos, Kadyanda • 336

MARTIN BACHMANN
Kuzey Likya: Oinoanda, Balboura, Elmalı
Northern Lycia: Oinoanda, Balboura, Elmalı • 350

WERNER TIETZ
Orta Likya: Kyaneai, Phellos, Kekova
Central Lycia: Kyaneai, Phellos, Kekova • 362

MEZARLAR - NEKROPOLLER
TOMBS - NECROPOLEIS

OLIVER HÜLDEN
Likya Nekropolleri ve Ölü Kültü
The Lycian Necropolis and the Cult of the Dead • 376

S. GÖKHAN TİRYAKİ
Milyas Boyalı Mezar Odaları: Kızılbel, Müğren ve Karaburun II
The Painted Tomb Chambers of Milyas: Kızılbel,
Müğren and Karaburun II • 388

JÜRGEN BORCHHARDT
Likya Beyleri ve Tapınak Mezarları
Lycian Dynasts and Temple Tombs • 402

ZEYNEP KUBAN
Likya Kaya Mezarları
Lycian Rock Tombs • 410

ELİF ÖZER
Likya Lahitleri
Lycian Sarcophagi • 422

KÜLTÜR VE SANAT
CULTURE AND ART

FAHRİ IŞIK — Likya Uygarlığı'nın Anadolu-İon Özü Üzerine –Beylikler Dönemi Ksanthos'u Özelinde– / On the Anatolian-Ionian Essence of the Lycian Civilization –In the Case of Xanthos in the Dynastic Period– • 436

H.-HELGE NIESWANDT — Pers İmparatorluğu Dönemi'nde Likya ve Likya Sanatında Pers-Yakındoğu Unsurları / Lycia in the Persian Empire and Persian-Near-Eastern Elements in Lycian Art • 460

CHRISTINE BRUNS-ÖZGAN — Klasik Dönem Likya Yontuculuğu: Biçem ve Yorum / Classical Period Lycian Sculpture: Style and Iconography • 474

SERAP ERKOÇ — Likya'nın Roma Çağı Plastiği / Lycian Sculptural Art of Roman Time • 492

ERKAN DÜNDAR — Likya'da Seramik: Üretim ve Ticarete Genel Bir Bakış / Ceramics in Lycia: An Overview on Production and Trade • 504

ENGİN AKYÜREK — Likya'da Bizans Dönemi Mimarlığı / Byzantine Architecture in Lycia • 520

İNANÇ VE DİN
BELIEF AND RELIGION

N. EDA AKYÜREK ŞAHİN — Likya'da Tanrılar ve Kültler / Gods and Cults in Lycia • 536

MUSTAFA KOÇAK — Likya Apollonu ve Kehaneti / The Lycian Apollo and Oracle • 550

KÜRŞAT DEMİRCİ — Myra (Demre) Piskoposu Pataralı Aziz Nikolaos / St. Nicholas of Patara, the Bishop of Myra (Demre) • 558

LİKYA'YA ÖZEL
UNIQUE TO LYCIA

KORAY KONUK — Elmalı Definesi / The Elmalı Hoard • 566

FATİH ONUR — Patara Yol Anıtı / 'The Monument of the Roads' At Patara • 570

ŞEVKET AKTAŞ — Likya ve Milyas Bölgesi Ahşap (Tahıl) Ambarları / Wooden Granaries in Lycia and Milyai Regions • 578

SÜLEYMAN BULUT — Likya'da Arıcılık / Beekeeping in Lycia • 584

DİZİN
INDEX • 597

Phaselis

Phaselis

MURAT ARSLAN*
NİHAL TÜNER ÖNEN**

Bronz Çağı'ndan itibaren Akdeniz'in değişik bölge ve iklimlerinde birbirlerinden farklı uygarlıkların (Mısır, Fenike, Hitit, Minos, Myken vb.) filizlendikleri ve gemi teknolojisindeki gelişimlere paralel olarak deniz ticaretindeki faaliyetleri sayesinde Doğu Akdeniz'i siyasi, iktisadi ve kültürel anlamda geniş bir manevra alanı olarak kullandıkları görülür. Antikçağ'da Doğu Akdeniz sahil kentleri ekonomik, sosyokültürel, politik ve mekânsal boyutları olan çeşitli yapılar sergilerler. Bu yapıların farklı düzeylerde bir araya geldiği, zaman içinde değişen ve dönüşen, bağlam ve süreç bağımlı açınımlarının kronolojik bir perspektif içinde izlenebildiği nadir yerleşimlerden biri de, teritoryumunda (khora) on beşe yakın irili ufaklı kentçik (*polikhnikon*) ile şu an itibariyle kesin sayısını belirleyemediğimiz köy (*kome*) barındıran Phaselis'tir. Kent özellikle Demir Çağı'yla birlikte ticaret ve yük gemilerinin yanaşmasına elverişli, korunaklı üç limanı ve bir lagünüyle yüksek emtia hacmine sahip zengin bir *emporion* olarak dikkatleri üzerine çeker. MÖ 7. yüzyıldan MÖ 2. yüzyılın ortalarına kadar, Klasik Dönem boyunca Anadolu'daki Pers hâkimiyeti sırasında ve Hellenistik Dönem'de zaman zaman otonomisini korumayı başarmış olan Phaselis büyük ölçüde demokrasi rejimiyle yönetilmiştir. Tarihi coğrafyası itibariyle Likya-Pamphylia sınırında yer alan kent zaman içinde bazen Likya (MÖ 130-100; 46 sonrası) bazen Pamphylia bölgesi yerleşimleri arasında sayılmış, Principatus Dönemi'nde (MS 43 yılında *provincia Lycia;* MS 72-73 yılında *provincia Lycia et Pamphylia*) ise, söz konusu eyaletlere dahil edilmiştir.

Modern literatürde Phaselis'in MÖ 14.-13. yüzyıllar arasında Mykenler tarafından mı; yoksa Büyük Kolonizasyon (MÖ 750-550) sırasında Rodoslular tarafından mı kolonize edildiğine yönelik iki farklı görüş vardır. Her iki argümanın da dayanak noktasını kentin kuruluşuna dair bilgi veren geç antikçağ kökenli söylenceler oluşturmaktadır. Bunlardan Aelius Herodianus (3.1.253 vd.) ve Stephanos Byzantios (Γέλα) maddesinde Aristainetos'a dayanarak, kenti Lakios'un kurduğu söylencesini dile getirmektedirler. Athenaios (7.51) da

During the Bronze Age we find that different civilizations, Egyptian, Phoenician, Hittite, Minoan and Mycenaean etc. began to flourish employed the Eastern Mediterranean in trade activities as a wide arena of moneuver in a political, economic and cultural sense. During antiquity the coastal towns of the Eastern Mediterranean exhibit a variety of structures with differing economic, socio-cultural, political and spatial aspects. One of the rare settlements that combined these structures at various levels and which constantly changed and evolve through time, allowing the observation of its context and process dependent developments within a chronological perspective is Phaselis, which contains about fifteen large and small *polikhnikon*, as well as villages (*kome*) of a number, to date not precisely determined. With its three sheltered harbors and a lagoon convenient for the mooring of trade and cargo vessels, the city was noteworthy as a wealthy *emporion* with a high commodity volume, particularly during the Iron Age. From the 7th century BC to the mid-2nd century BC, Phaselis, mainly governed through democracy, managed to maintain its autonomy during the period of Persian hegemony in Anatolia in the Classical Period and, at times, during the Hellenistic Period. With a historical geographic location upon the border of Lycia-Pamphylia, the city, over the *longue durée*, was sometimes counted amongst the settlements of Lycia (130-100 BC; after 46 BC) and sometimes numbered amongst those in the Pamphylian region, while in the Principatus Period (the *provincia Lycia* in 43 AD; *provincia Lycia et Pamphylia* in 72-73 AD) it was included in the named provinces.

In modern literature, there are two different views as to whether Phaselis was colonized by the

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, TR-07058 Yerleşke, Antalya
** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, TR-07058 Yerleşke, Antalya
maslan@akdeniz.edu.tr nihaltuner@akdeniz.edu.tr

Mycenaeans between the 14th and 13th centuries BC, or by the Rhodians during the Great Colonization (750-550 BC). Both arguments are based upon the myths of Late Antiquity providing information concerning the foundation of the city. Amongst these, Aelius Herodianus (3.1.253 ff.) and Stephanus Byzantinus, in the entry Γέλα, mention the myth that the city was founded by Lakios, referring to Aristainetos. Athenaios (7.51), referring to the annals of Heropythos and the accounts of Philostephanos, alludes to this myth and asserts that Lakios was from Lindos.

As can be observed in the case of Phaselis, the process of deriving glorious ancestors from the obscure history of the age of heroes, mostly involves the intermingling of mythography and historiography. A similar case also applies to the claims of demographics and ethnic origin concerning the Pamphylian cities, such as Perge, Aspendos, and Sillyon. The avant-garde proposition intended here must be an opportunistic approach arising from the desire and expectation of obtaining certain privileges during the Classical, Hellenistic and Roman periods through attributing the foundation of such cities to figures of Hellenic origin. Indeed, as Hecataeus explicitly stated, *the stories of the Hellenes are numerous and contain no logos*!

Historical development

The earliest historical document to mention Phaselis is provided by Herodotus of Halicarnassus. According to the Father of History (Hdt. 2.178), the people of Phaselis played a role in the establishment of the *Hellenion* in Naukratis during the 6th century BC. Several ancient sources record accounts that Phaselis joined the Attic-Delian League in the first half of the 5th century BC (Plut. *Kim.* 12.3 ff). The Peace of Callias (449 BC), established after Cimon won the Battle of the Eurymedon in 468 BC, together with the role of Phaselis in this peace, is mentioned in many historiographical works and lexicographic entries (Thuk. 2.69; Isok. *Areopag.* 80; *Panath.* 59; *FGrHist* 104 F 13.1-2; Diod. 12.4.5 ff; Lykurg. 73; Suda Κίμων). While describing the Peloponnesian War, Thucydides (8.88; 99), speaks of the arrival of the Alkibiades in Phaselis in 411 BC and the conquest of the city by the Spartans after his departure. The Athenian orator Demosthenes (*Cont. Lac.* 35.1 ff) refers to the fraudulent conduct of the merchants of Phaselis in his letter of complaint about a merchant from Phaselis in the middle of the 4th century BC. Most of the sources providing information about Alexander the Great, when recounting his progress through Lycia in 334 BC, mention that he arrived in Phaselis and stayed there for a while and assisted the people of Phaselis by punishing the Mnarans (Marmara) who had been pillaging the city and its hinterland, as well as his difficult journey from Phaselis to Pamphylia (Arr. *Anab.* 1.24.3-6; Diod. 17.28.1-5). Diodoros in his work entitled *Bibliotheke* (20.27.1) reports that Ptolemy I Soter captured the city in 309 BC and then marched into Lycia. According to Polybios, (5.34.7), Ptolemy III Euergetes seized and dominated the entire coastline from Pamphylia to the Hellaspontos. However, with the reign of Ptolemy

Heropythos'un yıllıklarına ve Philostephanos'un aktardıklarına dayanarak bu mite göndermede bulunmakta ve Lakios'un Lindoslu olduğunu ileri sürmektedir.

Phaselis örneğinde de izlenebildiği üzere kahramanlar çağının belirsiz geçmişinden şanlı atalar bulup çıkartılırken çoğu zaman mitografi ve historiografi birbirine karışır. Benzer durum Perge, Aspendos, Sillyon gibi Pamphylia kentlerdeki demografik ve etnik köken iddialarında da kendini belli eder. Burada ileri sürülmek istenen, kuruluşlarını Hellen menşeli karakterlere dayandırarak özellikle Klasik, Hellenistik ve Roma dönemlerinde belirli ayrıcalıklar elde etme isteği ve beklentisinden kaynaklanan oportünist bir yaklaşım olsa gerektir. Zira Hekataios'un da açık bir şekilde ifade ettiği gibi: *Hellenlerin hikâyeleri sayıca çoktur ve logos içermez*!

Tarihsel gelişim

Phaselis'in anıldığı en erken tarihi belge Halikarnassoslu Herodotos'a aittir. Tarihin babasına göre (Hdt. 2.178) MÖ 6. yüzyılda Phaselisliler Naukratis'teki *Hellenion*'un kurulmasında rol oynamışlardır. Birçok antik kaynak Phaselis'in MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında Attika-Delos Deniz Birliği'ne girişi hakkında bilgi vermektedir (Plut. *Kim.* 12.3 vd.). Kimon'un MÖ 468 yılında kazandığı Eurymedon Savaşı'ndan sonra yapılan Kallias Barışı (MÖ 449) ve Phaselis'in buradaki rolü birçok historiografik eserde ve leksiografi maddesinde konu edinilmektedir (Thuk. 2.69; Isok. *Areopag.* 80; *Panath.* 59; *FGrHist* 104 F 13. 1-2; Diod. 12.4.5 vd.; Lykurg. 73; Suda Κίμων). Thukydides (8.88; 99) Peloponnesos Savaşları'nı anlatırken, Alkibiades'in MÖ 411 yılında Phaselis'e gelişinden ve onun ayrılmasının ardından kentin Spartalılar tarafından ele geçirilişinden bahsetmektedir. Atinalı hatip Demosthenes (*Cont. Lac.* 35.1 vdd.) MÖ 4. yüzyılın ortalarında Phaselisli bir tüccara karşı yazdığı dava metninde Phaselisli tüccarların dolandırıcılıklarına değinmektedir. Büyük İskender'e ilişkin bilgi veren kaynakların çoğu, imparatorun MÖ 334 yılında Likya geçişini anlatırken, kralın Phaselis'e gelip orada kalışına; Phaselislilere yardım ederek kent ve hinterlandını yağmalayan Mnaralıları (Marmara) cezalandırışına ve Phaselis üzerinden yaptığı zorlu Pamphylia yolculuğuna değinmiştir (Arr. *Anab.* 1.24.3-6; Diod. 17.28.1-5). Diodoros (20.27.1), *Bibliotheke* isimli çalışmasında, Ptolemaios I. Soter'in MÖ 309 yılında kenti ele geçirip Likya'ya doğru ilerlediğini bildirmektedir. Polybios'a (5.34.7) göre, Ptolemaios III. Euergetes Pamphylia'dan Hellaspontos'a kadarki tüm sahil şeridini ele geçirip hâkimiyeti altına almıştı. Ancak Ptolemaios IV. Philopator'un yönetime geçmesiyle Ptolemaios'ların dış politikası kötüleşmeye ve Doğu Akdeniz'deki etkisi zayıflamaya başlamıştır. Zira ahlaki çöküntünün yarattığı depresif ruh halinden ötürü IV. Ptolemaios'un bu dönemde hanedanlığındaki denizaşırı yerleşmelerine olan ilgisini yitirdiği söylenebilir (Polyb. 5.34.1-10). Bu bakımdan III. Antiokhos'un kayınbiraderi Akhaios, MS 218 yılında özellikle Batı Pamphylia'daki Ptolemaios hâkimiyetini sona erdir-

miştir (Polyb. 5.72-77.1). Ptolemaios V Epiphanes döneminde, MÖ 197 yılında Suriye kralı Antiokhos III Megas bölgeye gelmiş (Liv. 33.19 vd.) ve Kilikia'nın ardından Likya Bölgesi'ni krallığına dahil etmiş görünür. Ancak Phaselis'in ne zaman Seleukos kontrolüne girdiği tartışma konusudur. III. Antiokhos MÖ 197 yılından önceki bir dönemde, muhtemelen MÖ 212 yılında, Akhaios'u yenip Pamphylia'yı ele geçirdiği zaman Phaselis'i de işgal etmiş olabilir. Diğer bir ihtimal ise, III. Antiokhos'un Phaselis'i hiçbir zaman ele geçirmemiş olmasıdır. Çünkü kent bu dönemde otonom bir *polis* gibi *tetradrahmiler* darp etmeye devam etmiştir (Heipp-Tamer 1993: 49, 69, dn. 368).

MÖ 140 yılında Romalı bir konsülün, Phaselis'in de içinde bulunduğu birçok kente ve krala Yahudilere iyi davranılması hususunda yazdığı mektup sayesinde, bu dönemde Phaselis'te hatırı sayılır oranda Yahudi'nin iskân ettiği anlaşılır (*Makkabiler* 15.15-24). MÖ 1. yüzyılın ilk çeyreğinde Akdeniz bir korsan yuvası haline gelmiştir. Phaselis de gönüllü/zorunlu? korsanlarla işbirliği yapan kentlerden biri olarak görülmüştür. Bundan dolayı pek çok antik yazar, Roma tarafından korsanlığa son vermek üzere görevlendirilen valiler ve komutanlardan söz ederken zaman zaman Phaselis'e de gönderme yapmışlardır. Bunlardan en dikkat çekeni MÖ 79 yılı konsülü P. Servilius Vatia'nın MÖ 78-74 yılları arasında beş yıl içinde (*quinquennium*) bölgeyi belirli ölçüde korsanlardan ve haydutlardan temizleme faaliyetleri sırasında Phaselis'i de ele geçirip (Cic. *Ver.* 2.4.21; Stab. 14.5.7; Sall. *Hist.* 127-137; Oros. *Hist.* 5.23.22; Flor. *Epit.* 1.41.6; Eut. 6.3) *ager publicus* (devlet toprağı) ilan etmesidir (Cic. *de Leg. Agr.* 2.50).

MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında Likya iki ünlü Romalı komutanın bölgeden zorla asker ve mühimmat toplamasına maruz kalmıştır. Lucanus (*Bell. Civ.* 8.243-55), Pompeius'un MÖ 48 yılında Phaselis'e yelken açıp donanmasını kentin limanlarında demirlediğini yazmıştır. MÖ 42 yılında ise Brutus Likya'ya gelmiştir. Ksanthos'u kanlı bir şekilde ele geçirdikten sonra aralarında Phaselis'in de bulunduğu bazı kentlere teslim olmaları çağrısında bulunan mektuplar kaleme almıştır (*Bruti Epistulai* 27-28).

Phaselis, MS erken 2. yüzyılı Pax Roma'nın yarattığı huzur ortamı içindeki birçok Küçük Asya kenti gibi refah içinde geçirmiştir. MS 3. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Roma Barışı'nın yüzyıllardır düşmanlıkları öteleyen başarı örtüsünün ortadan kalkmasından sonra, İsauria ve barbar akınları ile deniz korsanları kenti yeniden tehdit etmeye başlamışlardır. Kentte bu dönemde belirgin bir gerileme/çöküş yaşanmış görünür. Arkeolojik kalıntılarından da izlenebileceği üzere MS 5. yüzyılda *polis* oldukça küçülmüştür. Bunda denizden/karadan maruz korsan/eşkıya akınlarının yanı sıra Attaleia kentinin önem kazanmaya başlaması ve kentin iç limanındaki lagünün giderek bataklık halini almasının da rolü olduğu öne sürülebilir. Bu dönemde Phaselis adeta Attaleia kentinin taş ocağına dönüşmüş izlenimi uyandırır.

IV Philopator, the foreign policy of the Ptolemy's worsened and consequently their influence in the Eastern Mediterranean began to lessen. Due to the mood of depression caused by the prevalent moral corruption, Ptolemy IV can be said to have lost interest in his dynasty's overseas settlements of during this period (Polyb. 5.34.1-10). In this regard, Akhaios, the brother-in-law of Antiochus III, managed to end the Ptolemaic hegemony in Western Pamphylia in 218 (Polyb. 5.72-77.1). During the reign of Ptolemy V Epiphanes, the Syrian king Antiochus III Megas marched into the region in 197 BC (Liv. 33.19 ff) and apparently incorporated Lycia into his kingdom after Cilicia. However, it is a matter of debate whether Phaselis came under Seleucid control. In the period before 197 BC, probably in 212 BC, Antiochus III might have invaded Phaselis when he defeated Akhaios and occupied Pamphylia. It is also possible that Antiochus III never take control of Phaselis, as the city continued to mint *tetradrachms* during this period as if it remained an autonomous *polis* (Heipp-Tamer 1993: 49, 69, n. 368).

From a letter of a Roman *consul* sent to the king and several cities including Phaselis in 140 BC to promote fair conduct towards the Jews, we can understand there was a considerable Jewish population settled in Phaselis during this period (*Maccabees* 15.15-24). By the first quarter of the 1st century BC, the Mediterranean Sea had become a nest of pirates. Phaselis was also considered one of the cities that either voluntarily or forcibly collaborated with the pirates. This being the reason why many ancient authors mention Phaselis at times in their accounts concerning the governors and generals that were appointed by Rome to end piracy. The most notable of such accounts is that concerning Publius Servilius Vatia (consul 79 BC), who captured Phaselis during his campaign over the five years (*quinquennium*) from 78 to 74 BC that aimed to clear to a certain extent the pirates and bandits from the region (Cic. *Ver.* 2.4.21; Stab. 14.5.7; Sall. *Hist.* 127-137; Oros. *hist.* 5.23.22; Flor. *Epit.* 1.41.6; Eut. 6.3) and declared Phaselis *ager publicus* (public land) (Cic. *de Leg. Agr.* 2.50).

In the second half of the first century BC, Lycia experienced instances of the forced recruitment of soldiers and the collection of military supplies two reputable Roman generals. Lucanus (*Bell. Civ.* 8.243-55) writes that Pompey set sail for Phaselis in 48 BC and anchored his fleet in the harbors of the city. In the year 42 BC, Brutus arrived in Lycia. Once he had captured Xanthos after a bloody siege, he wrote letters to several cities, including Phaselis, summoning them to surrender (*Bruti Epistulai* 27-28).

Phaselis, like many cities of Asia Minor, experienced a period of prosperity in the early 2nd century AD, a circumstance brought about by the peaceful atmosphere of the *Pax Romana*. From the second half of the 3rd century AD, once Roman Peace's cloak of prosperity deferring enmities for centuries had fallen, the city was once again threatened from Isauria and from barbarian invasions, as well as by pirates at sea. The city appears to have undergone a significant decline/collapse in this period. As can be observed from the archaeological ruins, the *polis* shrank considerably in size during the 5th century

AD. It can be suggested that this was a circumstance partly caused by pirate/bandit raids both from sea and land, as well as by the fact that the city of Attaleia had begun to gain more importance and the lagoon in the city's inner harbor was gradually becoming a swamp. The city of Phaselis in this period gives the impression it had become the stone quarry for the city of Attaleia.

The only ancient source to afford precise information concerning the status of the city during the Eastern Roman Period is Hierokles, who provides lists of those cities within the domain of the Eastern Roman Empire before 535 AD (Συνέκδημος 683.1-9). Other sources usually fail to convey information from their own period; instead, they merely inform about the period of the sources they quote from. In his list of cities, Hierokles counts Phaselis as a Lycian city. Constantine VII Porphyrogennetos also mentions Phaselis as a famous Lycian city (Περὶ τῶν θεμάτων 14.21 ff). Phaselis is listed among the Lycian bishoprics in the lists of dioceses from the 8th, 9th and 11th centuries. Eustathius (*Il.* 1.501.30 ff), who flourished in the 12th century AD but was heavily influenced by the *Geographika* of Strabo, also considers Phaselis a Lycian city. The *Stadiasmus Maris Magni* (226-229), a guidebook detailing maritime routes, records the distance from Phaselis to the other coastal towns.

Apart from such geographical sources, Phaselis is also recorded within the bishops lists of late antiquity: the named bishops that we know include Romanos, who attended the First Council of Constantinople in 381 AD representing Phaselis (*Mich. Syr.* 1.318; Ruggieri 1993: 349), the bishop Phronton, who participated in the Council of Chalcedon in 451 AD, the bishop Aristodemos, who is among those signing the letter sent to Emperor Leon, and Iohannes, who attended the Council of Nicaea in 481 AD (*ACO* 2.5.63). Only mentioned as a port in the ancient *portulan* charts, the city was conquered by the Seljuks in 1158, after which it disappeared from history until its rediscovery in the first quarter of the 19th century.

The settlement plan of Phaselis

In order to comment on the administrative system, public institutions, architecture, and social structure of the cities in antiquity, we need to first address the concept of *polis* (πόλις). This concept, which constitutes one of the cornerstones of ancient civilizations, and the ethnic origin of Mediterranean cities, remains the source of unending debate and controversy. The main issue is what exactly the concept embodied in the word *polis* denotes: a city, a state or a city-state. In this context, the definition of state by G. Jellinek (1914: 394-434) has become classic. According to his definition, a state must meet three criteria of eligibility: city territory (χώρα), people (πόλις) and government (ἀρχή). M. H. Hansen thinks that such a definition should also be set for the concept of *polis*. Hansen (1998: 52-83) describes the phenomenon of *polis* under five general headings: *territory, population, authority, continuous power* and *sovereignty*. Each of these concepts is an element ensuring the existence, functionality and continuity of a *polis*, for it is a political and social union encompassing the rural

Kentin Doğu Roma Dönemi'ndeki durumu hakkında bire bir bilgi veren tek antik kaynak, MS. 535 yılından önceki Doğu Roma Krallığı'na ait kent listelerini veren Hierokles'tir (Συνέκδημος 683.1-9). Diğer kaynaklar genellikle kendi dönemlerini değil, alıntı yaptıkları kaynakların dönemini aktarmışlardır. Hierokles bu listesinde Phaselis'i bir Likya kenti olarak saymıştır. Konstantinos VII Porphyrogennetos da Phaselis'ten ünlü bir Likya kenti olarak söz etmiştir (Περὶ τῶν θεμάτων 14.21 vdd.). Phaselis, MS 8., 9. ve 11. yüzyıllara ait piskopos listelerinde Likya'nın piskoposluk kentleri arasında sayılır. MS 12. yüzyılda yazan, fakat Strabon'un *Geographika*'sının etkisinde kalan Eustathius (*Il.* 1.501.30 vdd.) da Phaselis'i Likya kenti olarak görmüştür. Deniz güzergâhlarını kaydeden *Stadiasmus Maris Magni*'de (226-229) ise Phaselis'in diğer sahil kentlerine olan uzaklık mesafeleri kaydedilmiştir.

Phaselis bu tür coğrafi kaynaklar dışında Geç Antikçağ piskopos listelerinde de yer almaktadır: Phaselis'ten MS 381 Konstantinopolis Konsili'ne katılmış piskopos Romanos (*Mich. Syr.* 1.318; Ruggieri 1993: 349); MS 451 Kalkhedon Konsili'nde görev almış piskopos Phronton; İmparator I. Leo'ya gönderilen mektubu imzalamış piskopos Aristodemos ile MS 481 Nikaia Konsili'ne iştirak eden İohannes tanınmaktadır (*ACO* 2.5.63). Geç Antikçağ *portulan*larında sadece bir liman olarak anılan kent, 1158'de Selçuklular tarafından fethedilmiş ve bu dönemden sonra, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yeniden keşfedilişine kadar tarih sahnesinden silinmiştir.

Phaselis yerleşim planı

Antikçağda kentlerin idari sistemi, kurumları, mimarisi ve toplumsal yapısı hakkında bir şeyler söyleyebilmek için ilk olarak *polis* (πόλις) kavramı üzerinde durmak gerekir. Aslında, Antikçağ medeniyetinin en temel taşlarından birini oluşturan bu kavram ve Akdeniz kentlerinin etnik kökeni konusu hâlâ bitmeyen bir tartışma ve anlaşmazlık kaynağıdır. Esas problem polisin bir kent, bir devlet ya da kent-devlet olarak neyi karşıladığıdır. Bu konuda G. Jellinek'in (1914: 394-434) devlet tanımı klasikleşmiştir; buna göre bir devlet; kent bölgesi (χώρα), halk (πόλις) ve yönetim (ἀρχή) olmak üzere üç kriteri yerine getirmelidir. M. H. Hansen böylesi bir tanımın kent için de yapılması gerektiğini düşünmektedir. Hansen (1998: 52-83) kent kavramını *teritoryum, halk, hâkimiyet, daimi güç* ve *egemenlik* olmak üzere beş başlık altında toplamaktadır. Bu kavramların her biri, *polis*in varlığı, işlerliği ve sürekliliğini sağlayan etkenlerdir. Zira kent, çevresindeki kırsal yerleşimleri de kapsayan siyasal ve sosyal bir birliktir. Ortak politik, dinsel ve toplumsal gelenekleri paylaşan yurttaşları barındırır. *Polis* kelimesi Hellenler için, esas olarak bu anlama gelse de Pausanias'ın (10.4.1) aktarımları, kentin fiziksel bir boyutunun/sınırının (*horos*) olması gerektiğini göstermektedir. Yine de kenti *polis* yapan, tek başına ne onun nüfusu ne de yerleşim alanıdır. Tersine belirli idari kurumların ve fonksiyonların varlığıyla ilintilendirilen halkla ürettiği material kültür kalıntıların girift ilişkisidir.

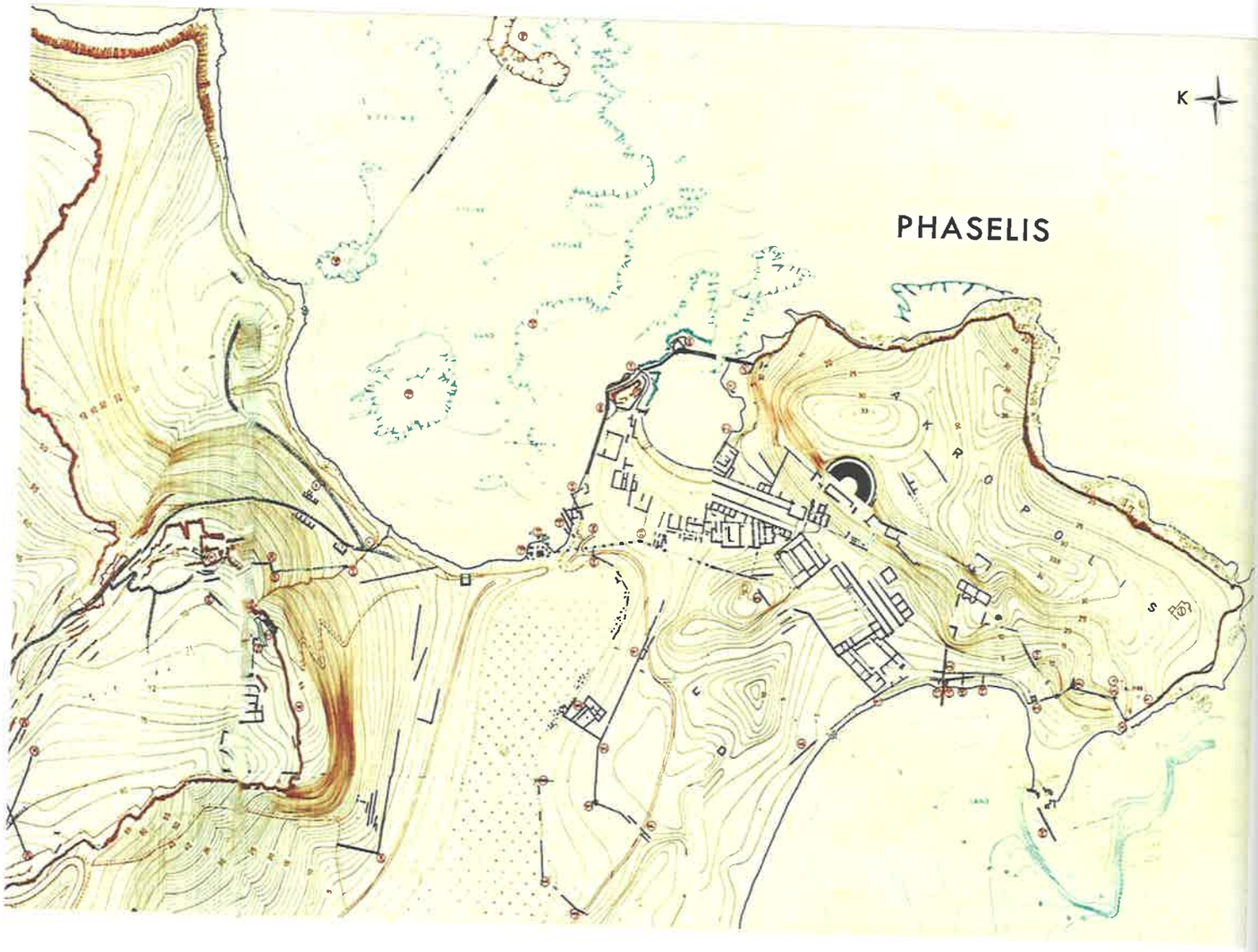

Fig. 1:
Phaselis kent planı
Schäfer 1981: Faltplan'dan uygulama

Phaselis city plan
Schäfer 1981: Implementation from Faltplan

Bu yönden bakıldığında Phaselis gibi bir Doğu Akdeniz sahil kenti farklı demografik unsurlar içeren bir topluluktan oluşur. Topluluklar ise kendilerini bünyelerinde teşkil ettikleri homojen yapıya özgü, kurum ve kuruluşlarla (kamusal, idari ve dini yapılarıyla) ifade ederler.

Bu nedenle bu bölümde Phaselis kent merkezindeki (*core*) yapılar, yerleşim arkeolojisi perspektifinde mercek altına alınarak (aquaeductus, anacadde ve üzerindeki yapılar, limanlar, akropolis, Kuzey Yerleşim ve nekropolis) kategorize edilecek ve anlatılmaya çalışılacaktır (Fig. 1). Böylelikle UNESCO Dünya Kültür Mirası kentlerinden biri olmaya aday olan özel fiziksel ve kültürel öneme sahip Phaselis'in kent dokusu üzerine bir *panoptikon* (tam görünüm) oluşturulmaya çalışılacaktır.

Phaselis kent merkezi, akropolis ile Kuzey Yerleşim arasında doğudan batıya doğru uzanan üç alçak tepe üzerinde konumlandırılmıştır. Yaklaşık 10 hektarlık bir alan üzerine yayılan bu merkez aynı zamanda kentin üç limanı ile lagünü tarafından kuşatılmıştır. Kamu, dini ve sivil mimariye ait yapıların her biri sistematik bir plan dahilinde birbiri ardına anacadde boyunca uzanmaktadır. Yerleşim planı esas itibariyle doğuda aquaeductus, kuzeyde lagün, batıda ve güneyde kent suru tarafından sınırlandırılır.

settlements within its periphery. It accommodates citizens who share common political, religious and social traditions. Although the word *polis* essentially offers such a denotation for the Hellenes, the accounts of Pausanias (10.4.1) indicate that a *polis* must have a physical size/limit (*horos*). Nevertheless, what qualifies a city as a *polis* is neither its population nor its settlement area but the intricate relationship between the material culture remains and the people associated with the presence of public institutions and certain administrative functions. When viewed from this angle, Phaselis, as an Eastern Mediterranean coastal city, comprising of a community including different demographic elements. Communities, on the other hand, express themselves through the institutions and organizations (their public, administrative and religious structures) peculiar to the homogenous fabric they have formed within their body.

Therefore, this chapter addresses the structures in the city center (*core*) of Phaselis from the perspective of its settlement archeology (Aqueduct, Main Street and the buildings on the main street, Harbors, Acropolis, Northern Settlement and Necropolis), together with a categorization and thorough examination of such structures (Fig. 1). In that way, we attempt to provide a *panoptikon* (panoramic view) of the urban texture of Phaselis, a city of particular physical and cultural significance and a candidate for the UNESCO World Heritage List.

The city center of Phaselis is situated over three low hills lying between the acropolis and the North Settlement extending in an east-west direction. Spread over an area of approximately 10 hectares, this city center is surrounded by the three harbors and lagoon of the city. The structures of public, religious and civil architecture were consecutively lined up along the main street within a systematic plan. The settlement plan is essentially limited by the aqueduct to the east, the lagoon to the north and the walls of the city to the west and south.

Aqueduct

Designed to bring fresh water to the city center from the foothills of Mount Tahtalı, the pipes brought water to the city through larger terracotta pipes by means of extremely complex and independent water systems conveying water to the aqueduct over the outskirts of the Northern Settlement. With a length of approximately 500 m, the aqueduct of Phaselis can be dated, although not yet certainly, in the Roman Era, to the 1st/2nd century AD. The remains of the broken end section of the aqueduct, which has a height of 13 m at source, are preserved about 7 m above the level of the terrain. The waterway was constructed using limestone blocks (Fig. 2). Most of the stone material employed consists of spolia. The water conveyance structure comprises two overlapping terracotta pipes opened in the mortared wall. Carried to the city center through the aqueduct, the water was distributed to the baths, the latrine, the cisterns of the agora, the nymphaeum and fountain/s and it was then discharged into the sea from the harbors by means of the sewer system.

Main street and buildings

The main street lies between the city harbor and the south harbor, thereby linking these two harbors together (Fig. 3). As this street provided the shortest and most convenient land connection between the two harbors with its central location within the city area, it constituted the main artery of the city during the Roman Imperial Period. Completely paved with stone slabs, the main street is 225 m long and 20-25 m wide, heading directly into the city from the south harbor. The three-step formation on both sides of the street extending along the road is quite an interesting feature. When C. Fellows first saw the main street, he mistakenly thought in consequence of this feature that it was the *stadion* of the city. However, the three-step walking area is more likely to have been a portico-like construction covered by a wooden roof. The main street is flanked by pedestals and honorary inscriptions placed at intervals along its course.

Large Baths

It is located at the entrance of the main street at the harbor end, on the west side of the road. This building, which is essentially a bath-gymnasium complex, appears to have undergone a considerable process of modification over the course of time, with the addition of shops in places on the side overlooking the main street, especially in later periods. The entrance to the first space (24 x 14 m) is provided by a huge door on the western side. The floor of this space

Aquaeductus

Tahtalı Dağı'nın eteklerinden son derece kompleks ve birbirinden bağımsız su sistemleri vasıtasıyla kent merkezinin temiz su ihtiyacını karşılamak üzere künklerle getirilen borular Kuzey Yerleşim'in etekleri üzerinden aquaeductusa iletilmektedir. Yaklaşık 500 m uzunluğa sahip Phaselis Aquaeductusu kesin olmamakla birlikte Roma Dönemi'nde, MS 1./2. yüzyıla tarihlendirilebilir. 13 m yükseklikten başlayan aquaeductusun kopuk olan son kısmındaki kalıntılar yaklaşık arazinin üzerinde 7 m kadar korunmuştur. Suyolunun inşasında kalker bloklar kullanılmıştır (Fig. 2). Kullanılan taş malzemenin büyük kısmı devşirmedir. Suyun aktarım yapısı, harçlı duvarın üzerine üst üste açılmış iki su künkünden oluşur. Kentin merkezine kadar kemerle taşınan su hamamlara, latrinaya, agora sarnıçlarına, nymphaiona ve çeşme/lere taşındıktan sonra kanalizasyon aracılığıyla limanlardan denize akıtılmaktadır.

Anacadde ve üzerindeki yapılar

Kent limanı ve güney liman arasında, bu iki limanı birbirine bağlayan anacadde uzanmaktadır (Fig. 3). Bu cadde, iki liman arasındaki arazide en kısa ve en uygun bağlantıyı sağlaması ve kent bölgesi içindeki merkezi konumu dolayısıyla, İmparatorluk Dönemi'nde kentin ana damarını teşkil etmiştir. 225 m uzunluğunda, 20-25 m genişliğinde olan ve tümüyle taş plakalarla kaplı anacadde güney limanından direkt kentin içine devam etmektedir. Yol boyunca uzanan ve caddenin her iki tarafında yükselen 3 basamaklı oluşum oldukça ilginçtir. C. Fellows (1839) anacaddeyi ilk gördüğünde, yanılarak buranın kentin stadionu olduğunu zannetmiştir. Ancak 3 basamaklı yürüyüş alanının, üzeri ahşapla kapatılan, revak benzeri bir yapı konstrüksiyonu olma olasılığı daha yüksektir. Caddenin her iki yanında belirli aralıklarla konulmuş heykel kaideleri ve onurlandırma yazıtları yer almaktadır.

Büyük Hamam

Anacaddenin kent limanı girişinde, yolun batı tarafında yer alır. Gerçekte bir hamam-gymnasion kompleksi olan bu yapının anacaddeye bakan tarafı özellikle geç dönemlerde, bazı kısımlarına dükkânlar eklenerek bir hayli değişikliğe veya ilave yapılaşmaya uğramıştır. 24 x 14 m ölçülerine sahip olan ilk mekânın girişi batı tarafından büyük bir kapı ile yapılmaktadır. Tabanı kireçtaşından düzgün dikdörtgen bloklarla kaplı olan söz konusu mekân kuzey yönde iki kapı aracılığı ile gymnasiona bağlanmıştır. Bu kapılar arasında ise derinlikleri aynı, genişlikleri farklı olmak üzere üç büyük niş bulunmaktadır. Nişlerin tam karşısındaki duvar yüzünde ise batıdan doğuya doğru üç kapı açılmıştır. Bunlardan ilki daha sonraki bir dönemde kapatılmıştır. Apodyterium olduğu düşünülen söz konusu mekânın üzerinin örtülü olup olmadığı belli değildir.

Apodyteriumun güneyinde caddenin kaldırımı ile aynı seviyede apsidal planlı bir havuza sahiptir. Havuz hem apsisin

Fig. 2:
Su kemeri
Phaselis Yüzey
Araştırmaları Arşivi

Aqueductus
Phaselis Survey
Project Archive

Fig. 3: Anacadde © Phaselis Yüzey Araştırmaları Arşivi

Main Street © Phaselis Survey Project Archive

tepe noktasından cadde tarafıyla hem de kuzey duvarının yanında bulunan bir merdivenle frigidarium ile bağlantılı kılınmıştır. Havuz tabanından 1 m yüksekte bulunan ve tabanının yine kireçtaşı plakalarla kaplı olduğu anlaşılan 8 m uzunluğundaki bölüm frigidariumdur. Hemen duvarın dibinden başlayan ve hypocaust sistemine sahip koridor benzeri mekânın ikinci bölümünün tepidarium olduğu düşünülmektedir. Tepidarium ve frigidarium alanlarını içeren söz konusu mekân ile sıcaklık bölümünü kapsayan caldarium arasında, kuzey duvarında biri frigidarium, diğeri tepidariuma açılan iki kapısı ve güney duvarında ise caldariuma girilen üç kapısı olan ince bir koridor uzanır. Tabanın yan duvarlara birleştiği kısımlarda duvar boyunca bırakılan aralıklarla ısıtma işleminin yalnız tabandan değil, yan duvarlar üzerinden de yapıldığı anlaşılmaktadır.

Duvar işçiliği ve kazılar sırasında ele geçen sikke ve kandiller, hamamın MS 3. yüzyıldan önce yapılmış olamayacağına işaret etmektedir. Yapı MS 4. yüzyılda tamirat geçirmiştir. Bu dönemde yapıya yeni duvarlar eklenmiş, bazı girişler *peristil* bir görünüme sokulmuştur (Fig. 4). Palaestraya girişi sağlayan mekânlar doğu ve batı yönlerde yer almaktadır ve hemen hemen aynı uzunluk ve genişliğe sahiptir.

Anacaddenin kent limanı girişinde, yolun doğu tarafında ise aynı merkezi limanla ilişkilendiren dükkânlar yer

is covered in finely cut, rectangular limestone blocks, and it is connected to the gymnasium through two doors in the north. Between these doors there are three large niches of the same depth and different widths. On the face of the wall right opposite the niches, there are three doors opening from the west into east. The first of these doors was blocked in a later period. It is not clear whether this space, thought to be an apodyterium, was roofed or not.

To the south of the apodyterium, the bath has an apsidal pool on the same level as the pavement of the street. The pool is linked to the frigidarium and the street side through a stairway located at the apex of the apse beside the north wall. One meter above the pool, the section with a length of 8 m is the frigidarium, the floor of which appears to have been covered with limestone slabs. Starting directly from the foot of the wall, the second part of the corridor-like space with a hypocaust system is thought to be the tepidarium. Between this space, which includes the tepidarium and frigidarium, and the hot room comprising the caldarium, are two doors on the north wall, one opening to the frigidarium, the other to the tepidarium, while the south wall features a narrow corridor with three gates opening to the caldarium. The gaps left intentionally along the wall, in the parts where the floor joins the sidewalls, indicate the heating system involved both under-floor and wall heating.

The style of masonry employed, as well as the coins and oil lamps recovered in the course of the excavations, suggest these baths cannot have been built before the 3rd century AD. The building underwent renovation in the 4th century AD. New walls were added during this period, with certain entrances providing a *peristyle* appearance (Fig. 4). The spaces providing access to the palaestra are located in the east and west and they are of almost the same length and width.

At the harbor entrance of the main street, on the eastern side of the road, are the shops associated with the central harbor. In the middle of the main street the Tetragonal Agora forms a square raised with two steps on both sides. The presence of the stepped ascent from both sides shows the street was only for pedestrian traffic. The one-meter-wide terrace sets in this area, raised about 60 cm above the level of the square, functioned as benches for the people visiting the agora, and likewise forming a long podium for some statue pedestals and inscriptions. At least 12 pedestals and inscription areas have been documented along the length of the terrace extending in front of the Tetragonal Agora.

Tetragonal Agora

Located at the western edge of the square created by the main street, this agora, as understood from its dedicatory inscription, was built during the reign of Hadrian by a woman of Phaselis named Tyndaris and dedicated to the emperor (Fig. 5). Indeed, the plan of the agora almost forms the shape of a square, measuring 37 x 33 m. The external walls of the structure are largely preserved. Nearly all its enclosure walls were constructed from finely cut stone blocks on the facade, while the inner walls

Fig. 4:
Palaestra ve Büyük Hamam
© Phaselis Yüzey Araştırmaları Arşivi

Palaestra and the Great Bath
© Phaselis Survey Project Archive

alır. Anacaddenin ortasında, Tetragonal Agora önünde her iki taraftan da iki basamakla yükseltilmiş bir meydan oluşturmaktadır. Bu meydana her iki yönden basamaklı çıkışların varlığı, caddenin yalnızca yaya trafiği için kullanıldığını kanıtlamaktadır. Bu alanda meydan seviyesinden yaklaşık 0,60 m yükseklikte ve 1 m genişlikteki sekiler, meydanda dolaşan kişilerin oturmalarının yanı sıra bazı yazıt ve heykel kaidelerine de uzun bir podyum oluşturmuştur. Tetragonal Agora'nın önünde uzanan seki boyunca en az 12 adet heykel kaidesi ve yazıt alanı belgelenmiştir.

Fig. 5:
Tetragonal Agora
© Phaselis Yüzey Araştırmaları Arşivi

Tetragonal Agora
© Phaselis Survey Project Archive

Tetragonal Agora

Anacaddenin meydan oluşturduğu alanın batı kenarındaki ithaf yazıtından anlaşıldığı kadarıyla agora, Hadrianus döneminde Tyndaris isimli Phaselisli bir kadın tarafından yaptırılarak imparatora adanmıştır (Fig. 5). Agora, 37 x 33 m büyüklüğüyle hemen hemen kare formludur. Yapının dış duvarları büyük oranda korunmuştur. Çevre duvarlarının hemen hepsi cephede düzenli işlenmiş blok taşlardan, iç duvarda ise içinde tuğla ve kil parçaları olan kırık taşlardan örülmüştür. Agoranın kapı söveleri ve bunların oturdukları eşik, meydan yüzeyinden yaklaşık 1,50 m yükseklikte durmaktadır. Agoraya girişin eşik taşından yaklaşık 0,30 m aşağıda sonlanan ve meydandan başlayan bir rampa veya merdivenle sağlanmış olduğu kuşkusuzdur. Girişin sağında ve solunda eyalet valisi Q. Voconius Saxa Fidus ve Rhodiapolisli hayırhah Opramoas'a ait onurlandırma yazıtları ile heykel kaideleri yer almaktadır. Agoranın içine geç antikçağda bazilikal planda bir kilise inşa edilmiştir.

Agoranın güneybatı duvarında, blok taşlardan biçim verilmiş, dışarıya doğru çıkıntı yapan bir pervaz, bunun üzerinde de harcın üstte kalan izleri görülebilir. Bu pervazın üzerine su borusu döşenmiştir. Bu boru aquaeductustan agoranın batı köşesine uzatılmıştır. Agoranın güneybatı köşesinde bu boru dar bir açıyla bugünkü zemin yüksekliğine kadar indirilmiştir. Bu sistem gerek agoranın içindeki sarnıçlarla gerek hemen önündeki nymphaionla gerekse hemen karşısındaki Küçük Hamam ve latrinayla bağlantılı olmalıdır.

Küçük Hamam

Yapı, meydanın doğu tarafında tiyatronun hemen önünde yer almaktadır. Hamamın, MS 5 Ağustos 240 yılında meydana gelen depremden sonra inşa edildiği düşünülmektedir. Duvarlarda kullanılan ve bu tarihin öncesine tarihlenebilecek devşirme yapı malzemeleri bu fikri desteklemektedir.

Güneybatı köşesinde soğuk su girişinin belli olduğu ve ayrıca güney duvarı yüzünde muhtemelen ufak bir çeşmenin yer aldığı hamamın ilk mekânı, hypocaust sistemi olmaksızın düzgün dikdörtgen plakalarla kaplı bir zemine sahip olması dolayısıyla frigidarium kısmını oluşturur. Doğu duvarının ortasındaki bir kapı ile apodyteriuma açılmış olması gereken bu mekân, kuzey duvarının ortasında yer alan bir kapıyla tepidariuma bağlanmaktadır. Laconium olarak nitelenen bölüm, tepidariumu buraya bağlayan sıcak hava kanalının yanı sıra caldarium ve praefurniumla doğrudan bağlantılı normal döşeme altı geçitlerle ısıtılmaktadır. Hamamın, doğu-batı doğrultusunda uzayan ve yan yana olan her üç mekânın da ayrı birer tonoz örtüyle kaplı olduğu kesindir. Apodyterium kısmının ise bunlarla dik açı oluşturacak tonoza sahip olduğu düşünülmektedir.

Latrina

Küçük Hamam'ın hemen kuzeyinde, tetragonal agora ile tiyatro arasında tabanı mozaikle döşeli, üç yönde derin kanallarla

were built from mortared rubble stone, brick and tile pieces. The threshold supporting the door jambs of the agora is raised about 1,50 m above the surface of the square. Access to the agora was certainly provided by either a ramp or stairway starting from the square and terminating about 30 cm below the threshold stone. The entrance is flanked by honorary inscriptions and pedestals belonging to the governor Q. Voconius Saxa Fidus and Opramoas, a civic benefactor from Rhodiapolis. In late antiquity, a church with a basilica plan was constructed inside the agora.

On the southwest wall of the agora, we see a cornice shaped by stone blocks and projecting outwards, as well as the traces of hydraulic mortar remaining on its surface. A water pipe was installed on top of this cornice, which extended from the aqueduct to the western corner of the agora, and was bought down to the present ground level through an acute angle in the southwestern corner of the agora. This system must have been connected to the cisterns in the agora, the nymphaeum directly in front of it, the small bath and latrina directly across from it.

Small Bath

This structure is situated on the east side of the square directly in front of the theater. The bath is thought to have been constructed after the earthquake that occurred on the 5th of August 240 AD. The spolia employed in constructing the walls can be dated prior to this date which supports the suggested dating.

The first space of the bath, with its still visible cold-water inlet on the southwestern corner and probably a small fountain on the face of the south wall, must be the frigidarium, given that its floor is covered with smooth rectangular slabs without an underlying hypocaust system. This space, which must have opened to the apodyterium through a door located in the middle of the east wall, is connected to the tepidarium through a door in the middle of the north wall. Identified as the laconium, this section is heated by the usual under-floor passages directly linked to the caldarium and praefurnium, as well as the hot air duct connecting the tepidarium to this area. All three spaces of the bath, joined in an east-west direction, were certainly covered by separate vaulted roofs. The apodyterium, on the other hand, is thought to have had a vault intersecting these at a right angle.

Latrine

Located between the Tetragonal Agora and the theater, just to the north of the Small Bath, the latrine has a floor covered with mosaics and is surrounded on three sides by deep canals. The structure measures 15,42 x 10,15 m, and its walls on the side of the main street were restored to a height of 3,5 m during the excavations without any trace of a window. The floor of the structure is covered in mosaics of simple geometric ornaments. Although the mortar is visible in the masonry of the structure, the blocks were laid in the dry wall masonry technique and then bossaged.

The structural connection between the main street and the latrine is not evident. It would be

Fig. 6:
Tiyatro
© Phaselis Yüzey Araştırmaları Arşivi

Theater
© Phaselis Survey Project Archive

reasonable to assign this structure a date later than that of the main street, as it blocks half of the road. The structure has no entrance from the street. All the entrances are situated in the northeastern and southeastern facades of this building. In the southeast, there is a narrow street between the latrine and the Small Bath, ascending toward the theater.

Theater

On the northwestern outskirt of the acropolis, stands the theater, still with its skene and cavea preserved built against the hill slope (Fig. 6). The location of the theater resembles the theaters of Rhodiapolis, Oinoanda, Tralleis, Nysa, Alinda, Kibyra Cadianda, Magnesia on the Meander and Pergamon, in that they are all located in the city center and lean into the slope of a hill. The seating capacity of the theater according to J. Schäfer (1981: 118) was 1500 people, while Y. Yılmaz (2009: 124) suggests 1700 people and B. Özdilek (2011: 427, table 1) 2400 people. It is dated to the 2nd century AD.

The external north wall of the two-storey skene building was used as spolia in the construction of the late period fortification wall. In the place providing access to the theater in the north, between the retaining wall (*analemma*) and the Hellenistic tower, two different gates were built in different periods on the wall closing the parados from the north. The steps starting from the main street extend to the southern parodos in two separate branches. However, the excavation and cleaning works have revealed that the steps stretching directly to the eastern parodos were not built at the points of contact with the theater. Both paradoi of the cavea opening towards the northwest were constructed as open structures. Coinciding with the plan type described by Vitruvius

çevrilmiş latrina bulunmaktadır. Anacadde tarafındaki duvarı kazılar sırasında onarılarak 3,5 m yüksekliğe ulaşan ve hiçbir pencere izi olmayan dikdörtgen planlı bu yapı 15,42 x 10,15 m ölçülerindedir. Yapının zemini basit geometrik süslemelere sahip bir mozaikle kaplanmıştır. Yapının duvar işçiliğinde harç ortaya çıksa da bloklar kuru taş tekniğiyle örülmüş ve bosajlanmıştır.

Latrina ile anacadde arasındaki yapısal bağlantı açık değildir. Bu yapıyı anacaddeden daha geç bir döneme yerleştirmek mantıklıdır. Zira yapı yolun yarısını kaplamaktadır. Cadde tarafında herhangi bir girişe sahip olmayan yapının girişleri kuzeydoğu ve güneydoğudaki dar yüzlerde bulunmaktadır. Güneydoğu kısımda latrina ile Küçük Hamam arasında, tiyatro istikametinde yükselen dar bir sokak mevcuttur.

Tiyatro

Akropolisin kuzeybatı etekleri üzerinde, yamaca yaslanacak şekilde inşa edilmiş, skene ve caveası ile hâlâ ayakta duran tiyatro yer almaktadır (Fig. 6). Tiyatronun konumu, kent merkezinde bulunan ve bir tepeye yaslanan Rhodiapolis, Oinoanda, Tralleis, Nysa, Alinda, Kibyra, Kadyanda, Menderes Magnesia'sı ve Pergamon tiyatroları ile benzerlik göstermektedir. MS 2. yüzyıla tarihlendirilen tiyatronun kapasitesi J. Schäfer'e (1981: 118) göre 1500; Y. Yılmaz'a (2009: 124) göre 1700 ve B. Özdilek'e (2011: 427, tablo 1) göre ise 2400 kişidir.

İki katlı sahne binasının kuzeydeki dış duvarı geç dönem suru için kullanılmıştır. Tiyatronun kuzey girişini sağlayan yerde, analemma duvarı ile Hellenistik Dönem'e ait kule

Fig. 7:
Meydandan Domitianus Agorası ve Hadrianus Kapısına bakış
© Phaselis Yüzey Araştırmaları Arşivi

A view of Domitian's Agora and Hadrian's Gate from the square
© Phaselis Survey Project Archive

arasında, yani paradosu kuzeyden kapayan duvar üzerinde, farklı dönemlerde iki kapı inşa edilmiştir. Anacaddeden başlayan basamaklar iki ayrı koldan güney paradosa uzanmaktadır. Ancak kazı ve temizlik çalışmaları, doğu paradosa direk uzanan basamakların, tiyatro ile olan bağlantı yerlerinde inşa edilmediklerini ortaya çıkarmıştır. Kuzeybatıya doğru açılan caveanın her iki paradosu da açık olarak inşa edilmiştir. Likya Bölgesi'nde nadir rastlanan ve Vitruvius'un Roma tiyatroları için tanımladığı plan tipine uyan tiyatronun caveası yarım daire şeklindedir. Oturma sıralarının yükseklikleri 0,35 m ile 0,40 m arasında değişmektedir. Gerek caveada, gerekse sahne binasında yapı malzemesi olarak, şehrin diğer birçok yapısında da görüldüğü gibi konglomera ve mermer kullanılmıştır.

Yirmi oturma sırası bulunan cavea, 0,75 m ile 0,82 m arası genişlikte ve her biri 44 basamaktan oluşan altı merdiven sırası ile beş dilime ayrılmıştır. Phaselis Tiyatrosu'nun oturma sıralarının sayısı Ksanthos, Limyra ve Olympos tiyatrolarıyla aynıdır.

Domitianus Agorası

Caddenin sağında ve solunda birbirleriyle bağlantılı yapılar ve meydan tesisleri uzanmaktadır. Kentin bu kısmı, bir plan çerçevesinde imarlaşmış, kentsel bir düzen göstermektedir. Kentte kesin olarak tarihlendirilebilen en erken yapı, girişinin üzerindeki ithaf yazıtından dolayı, İmparator Domitianus'a adandığı öğrenilen agoradır (Fig. 7). Yapı güneybatıda güney

for Roman theaters, the cavea of the theater is semicircular, which is rare in Lycia. The height of the rows of seats varies between 0.35 m and 0.40 m. The construction material employed for both the cavea and the stage building was conglomerate and marble, as was likewise the case for many other structures in the city.

With its twenty rows of seats, the cavea is horizontally divided into five wedges by six stairways, each of which contains 44 steps with a width varying between 0.75 m and 0.82 m. The number of rows of seats in the Phaselis theater is the same as those of the theatres of Xanthos, Olympos, and Limyra in the Lycian Region.

The Agora of Domitian

On the right and left sides of the street, lie interconnected buildings and the common facilities of an agora. This part of the city displays an urban layout which was developed within the scope of a specific plan. The earliest structure in the city that can be dated with certainty is the agora dedicated to the Emperor Domitian, as recorded in the dedicatory inscription on its entrance (Fig. 7).

The structure rests upon a terrace artificially formed through a retaining wall on the land sloping downwards in the southeast toward the harbor. As no excavations have been conducted in this area, we have no data concerning the arrangement of the shops located in the agora or the porticoes in front of them. However, the area can be understood to belong to a large building complex surrounded by eight different structures. The southeastern and southwestern sides are encircled by rooms of varying sizes, whereas the northwestern side of the area is visibly bordered solely by a retaining wall. The northern side, however, was

apparently left open. From there, the southwestern facade of the Tetragonal Agora forms an optical end.

Between these two agoras, lies an alley connected to the street. Located at the junction where the alley meets the street, there are two nymphaea, one on the Domitian Agora side of the alley and the other on the Tetragonal Agora side. These ruins suggest both nymphaea were single-storied structures, with columned facades and water basins. It has been suggested that the first fountain could date from the 3rd century, the other to the 3rd - 4th century AD The *in situ* inscription in a *tabula ansata* on the facade block of the door lintel of the Domitian Agora reads, "*Caesar Domitian Augustus, son of the Divine Vespasian, Pontifex Maximus, holding the Tribunica Potestas for the 13th time, Imperator for the 22nd time, consul for the 16th time, perpetual censor, father of the country*, [built this structure]". The part of the inscription bearing the emperor's name was erased. After his death on the 18th of September 96, the Emperor Domitian was declared *damnatio memoriae* on account of his misconduct and excesses during his reign. Consequently, his statues were destroyed to erase his memory from history and those parts of inscriptions recording his name were erased, as in this example.

Hadrian's Gate

The south harbor and the main street were separated by a sumptuous gate at the entrance from the harbor. This single-arched triumphal gate, rising on two square-shaped piers decorated on all four corners with carved lion's paws, was erected in honor of the Emperor Hadrian's visit to the city during his travel to the East. The podium and pilaster pedestals from Hadrian's Gate that have survived *in situ* today have profiles. Of the lion's paws, one in the west and two in the east have survived intact to the present day. The facades of the four pilaster bases resting on the podium were enlivened by moldings.

The architectural blocks of Hadrian's Gate indicate the structure was constructed in the Ionic-Attic order. Adorned with floral and architectural carved decoration on all four faces, the structure appears to have been quite splendid. The facades were animated through pilasters on the arch piers and the corners. The corner pilasters with vines and bunches of grapes growing out of a Kantharos and their Ionic capitals are located at the side/outer edges of the structure. The arch has a span of 9,26 m and a width of 2,68 m. The distance between the *in situ* eastern and western piers measures 4,25 m. The superstructure in harmony with the support legs is also segmented by pilasters at the sides. The attica rises above the architrave block decorated with three fascias. It is profiled in the Corinthian order and terminates in a sima with a lion's head. The three fascias on the side of the attica facing the south harbor carry a dedicatory inscription to 'Hadrian of Olympos'. The inscription reads: "*The boule and the demos of Phaselis dedicate [this] to the imperator Hadrianus Caesar Olympios Augustus, grandson of the divine Nerva, son of the divine Traianus Parthicus, Pontifex Maximus, holding the Tribunica Potestas for the 15th time, consul for the 3rd time, father of the country, savior and benefactor of the whole universe.*"

limanına doğru meyilli olan arazide, bir koruma duvarı sayesinde oluşan yapay teras üzerinde durur. Bu alanda şimdiye kadar herhangi bir kazı yapılmadığı için, agora içinde bulunan dükkânların ve onların önünde bulunan portikoların ne şekilde düzenlendiği bilinememektedir. Fakat söz konusu alanın 8 farklı yapıyla çevrelenen oldukça geniş bir yapı kompleksine ait olduğu tespit edilebilmektedir. Güneydoğu ve güneybatı tarafı farklı büyüklükteki odalarla çevrilirken, kuzeybatı tarafında sadece alanı sınırlayan bir koruma duvarı görülebilir. Kuzeydoğu tarafı açık bırakılmıştır. Bu noktada Tetragonal Agora'nın güneybatı cephesi optik bir son oluşturur.

Bu iki agora arasında caddeye bağlanan bir sokak vardır. Sokağın caddeye birleştiği yerde, biri sokağın Domitianus Agorası, diğeri Tetragonal Agora tarafında olmak üzere iki nymphaion bulunmaktadır. Kalıntılar her iki nymphaionun da yalaklı, tek katlı ve sütunlu bir cepheye sahip olduğunu işaret etmektedir. İlk çeşme yapısının MS 3., diğerinin ise MS 3.-4. yüzyıllar arasına tarihlendirilebileceği üzerine görüşler bulunmaktadır. Domitianus Agorası'nın kapı lentosunun cephe tarafındaki bloğu *tabula ansata* üzerinde *in situ* şekilde *Tanrısal Vespasianus'un oğlu, pontifex maximus, 13 kere tiribunica potestas, 22 kere imparator, 16 kere consul olan, süresiz censor, vatanın babası imparator Caesar Domitianus Augustus* (bu yapıyı yaptırdı) ibaresi okunmaktadır. Yazıt üzerinde imparatorun adının olduğu kısım tıraşlanmıştır. İmparator Domitianus, hükümranlığı zamanında sergilediği kötü davranışlar ve aşırılıklar yüzünden, 18 Eylül 96 yılındaki ölümünün ardından *damnatio memoriae* ilan edilmiştir. Bundan dolayı hatırasının kalmaması için heykelleri tahrip edilmiş, yazıtlarda adının geçtiği yerler burada gördüğümüz gibi kazınarak silinmiştir.

Hadrianus Kapısı

Güney limanı ve anacadde, liman girişinde oldukça görkemli inşa edilmiş bir kapı yapısıyla birbirinden ayrılmıştır. Dört köşesi aslan ayağı profilli elemanlarla süslenmiş, kare şekilli iki ayak üzerinde yükselen, tek kemerli bu anıtsal kapı, İmparator Hadrianus'un doğu seyahati sırasında kente uğramasının şerefine yapılmıştır. Hadrianus Kapısı'ndan günümüze *in situ* olarak ulaşan podyum ve pilaster kaidelerinin cepheleri profillere sahiptir. Podyum bloklarının köşelerinde stilize aslan ayakları bulunur. Söz konusu aslan ayaklarının batıdakinden biri, doğudakinden ise ikisi sağlam olarak günümüze ulaşmıştır. Podyum üzerine oturan 4 adet pilaster altlığının cepheleri silmelerle hareketlendirilmiştir.

Hadrianus Kapısı'na ait mimari bloklar, yapının İon-Attik düzeninde inşa edildiğini gösterir. Dört cephesi de bitkisel ve mimari bezeklerle donatılan yapı oldukça görkemlidir. Cepheler kemer ayaklarında ve köşelerde pilasterlerle hareketlendirilmiştir. Kantharos içinden çıkan sarmal dal, üzüm salkımlı köşe pilasterleriyle bunlara ait İon düzenindeki başlıklar yapının yan/dış kenarlarında bulunur. Takın genişliği 9,26 m, eni ise 2,68 m'dir. *İn situ* konumdaki doğu ve batı

ayağının arası 4,25 m'dir. Destek ayaklarıyla uyum içinde üst yapı da kenarlarda plasterler aracılığıyla bölümlenmiştir. Üç fascia ile süslenmiş olan arşitrav bloğu üzerinde attika yükselir. Bu Korinth düzeninde profillenmiştir ve aslan başı taşıyan bir sima ile son bulur. Attikanın güney limana bakan tarafının üç fasciasında "Olymposlu Hadrianus'a" adanan bir ithaf yazıtı bulunmaktadır. Yazıtın içeriği şöyledir: *"Phaselis'lilerin boule ve demos'u tanrısal Nerva'nın torunu, tanrısal Traianus Parthicus'un oğlu, pontifex maximus, 15 kere tiribunica potestas, 3 kere consül olan, vatanın babası, tüm evrenin kurtarıcısı ve velinimeti İmparator Hadrianus Caesar Olympios Augustus'a adadı."*

Limanlar

Yeni bir malın alınması ve var olan malın değiştirilmesi için farklı halkların ve temsilcilerinin karşılaştığı yerler olarak karşımıza çıkan limanlar, bundan dolayı kültürel ve tarihsel bir önem taşımaktadır. Phaselis limanları öncelikle deniz ticareti ve deniz ulaşımına hizmet etmiştir. Zira Antikçağ'da seyrüseferler günümüzdeki gibi açık denizden ziyade sahil rotaları üzerinden planlanırdı. Dönemin gemileri uzun süre denizde kalabilecek donanıma sahip olmadıkları için kıyıdan seyretmek zorunda kalmışlardır. Özellikle savaş gemileri yiyecek, içecek ve konaklama için yeterince geniş yere sahip olmadıklarından sık sık sahile çıkarlardı. Gemilerin donanımı dışında Pamphylia Denizi'nin oldukça tehlikeli kazalara sebep olan fırtınaları, sahildeki korunaklı limanların önemini daha da artırmıştı.

Pamphylia Körfezi'nin batı sahilinde yer alan Phaselis'in Kuzey, Merkezi (Askeri) ve Güney şeklinde adlandırılan üç doğal limanı ve ufak gemilerin sığınabileceği bir lagünü vardı (Fig. 8). Kentin içinde sayılabilecek konumundan dolayı Merkezi (Askeri) olarak adlandırılan liman alanı yaklaşık 7.500 m²'lik havzaya sahipti. Limanın girişi doğu yönde olup yaklaşık 15 m genişliğindeydi. Mendirekleri aynı zamanda kent surunun da uzantısı olan limanın bu durumu onun bir kapalı liman (*limen kleistos*) olduğunu belgelemektedir. Ayrıca gemileri kuzey, doğu ve batı rüzgârlardan koruyan kuzey ve güney limanların içinde mendirekler inşa edilmişti.

Akropolis

Phaselis'in en erken iskân alanını kabul edilen akropolis, güneydoğuya doğru geniş bir kavis çizen yarımada üzerinde denizden dik bir şekilde yükselen (yak. 30 m) ve 8,4 hektarlık bir alanı kaplayan falezle çevrelenmiştir. Falezin batıya doğru ilerleyen uzantıları güney limanın güvenliğini sağlarken, kent limanı yarım kavsin dış kenarını oluşturmaktadır.

Plutarkhos'tan (*Kim.* 12.3 vd.) Phaselis'in daha MÖ 5. yüzyılda tahkimatlı bir kent olduğu öğrenilmektedir. Surların klasik formda muhtemelen kentin kuruluşunun hemen ardından yapılmış olduğu varsayılabilir. Zira I. Ptolemaios'un kuşatması sırasında zarar gören eski kent suru, MÖ 309 yılından sonraki 10 yıllık süre içinde çağın yeni stiline göre yeniden inşa edil-

Harbors

Harbors are meeting points where the representatives of various peoples come together for new purchases, exchange of goods and communication, and consequently are of major historical significance. The harbors of Phaselis primarily served for maritime trade and transportation. Maritime navigation in antiquity followed coastal routes to a considerable extent rather than direct open sea routes as are employed today, because vessels in antiquity were not designed for prolonged seafaring, they had to practice coastal navigation. This was the case for warships in particular, which were heavily dependent on the coasts; they would often come ashore, as they lacked adequate space for the storage of food, beverages and accommodation, and there was a large freshwater requirement given the number of oarsmen on these vessels. Apart from being unfit for open seas navigation, the harsh storms of the Pamphylian Sea that often caused severe damage to shipping further increased the importance of the sheltered harbors to be found on these coasts.

Located on the western coast of the Gulf of Pamphylia, Phaselis has three natural harbors, termed the North Harbor, the Central (Military) Harbor and the South Harbor, as well as a lagoon where small ships could take refuge (Fig. 8). The port area called the Central (Military) Harbor, due to its location which can be considered to be inside the city had a basin of approximately 7500 m². The entrance to this harbor was in the east, having a width of about 15 m. The breakwaters of the harbor were also the extensions of the city walls, showing this was an enclosed harbor (*limen kleistos*). Inside the North and South harbors several breakwaters were constructed to protect the shipping in these harbors from the northern, eastern, and western winds.

Acropolis

Considered to be the earliest settlement area of Phaselis, the acropolis is surrounded by steep cliffs rising (to a height of about 30 m) around the peninsula drawing a wide curve towards the southeast, encompassing an area of 8,4 hectares. While the westward extension of the cliffs secured the safety of the south harbor, the city harbor formed the outer edge of the semi-curved shape.

We learn from Plutarch (*Kim.* 12.3 ff.) that Phaselis was a fortified city as early as the 5th century BC. It can be assumed that the city walls were constructed in the classic form immediately after the establishment of the city. While the old walls which were heavily damaged during the siege of Ptolemy I, were rebuilt in the latest style within the space of 10 years from 309 BC. Some portion of the city wall that remains visible on the acropolis today apparently date from this period. The fortification wall rising in the south of the acropolis extends along the southern bay as far as the southern city gate. The remains of the city walls seen on the southern coast of the northern bay surround the city harbor from outside, ascending over the acropolis in the north. The entire area within the Hellenistic city wall has a level area of approximately 20 hectares. The visible ruins mostly date from the Roman Imperial and Eastern Roman periods.

Fig. 8:
Phaselis'in limanları
(Güney, Askeri, Kuzey limanları)
© Phaselis Yüzey Araştırmaları Arşivi

The Harbors of Phaselis
(South, Military, North harbours)
© Phaselis Survey Project Archive

The dense vegetation and the damage inflicted by natural causes (earthquake/tsunami, waves), time and humans in subsequent periods, makes it impossible to provide a detailed plan of the acropolis and its structures, until extensive research and an excavation program is carried out. At the moment, we can identify only some of the public, religious, and civic architectural remains on the acropolis within the context of the remains of material culture. Of these, the area in the southwestern sector of the acropolis is observed to have been reserved for civic residential buildings, while in those areas inconvenient for settlement, the terrain was terraced in order to create some level areas suitable for the construction of buildings.

Northern settlement

The northern settlement is located on top of a cliff on the steep side of the plateau protruding towards the south across the acropolis and *polis* and rising in the north of the area that was formerly the lagoon of the city, but which, over the course of time and the deposition of alluvial material has now become a swamp. The notable ruins in the settlement, which covers an area of approximately 8 hectares, include a few fortification structures and the city gate that linked this settlement to the main city. Other remains documented on this cliff include some scattered wall remains, ceramics, roof tile fragments, pieces of large blocks, a few examples of cistern and fountain

miştir. Akropolis üzerinde bugün görülen sur kalıntılarının bir kısmı bu döneme ait görünür. Akropolisin güneyinde yükselen kent suru, güney körfezi kıyısı boyunca güney kent kapısına kadar devam etmektedir. Kuzey körfezin güney sahilinde görülen sur kalıntıları ise kent limanını dışarıdan çevrelemekte ve akropolisi kuzeyden tırmanarak devam etmektedir. Hellenistik surun içindeki tüm alan yaklaşık 20 hektarlık bir düzlüğe sahiptir. Görülebilen kalıntılar çoğunlukla Roma İmparatorluk ve Doğu Roma dönemlerine aittir.

Yoğun bitki örtüsü ve sonraki dönemlerde doğal (deprem/tusunami, dalgalar), zaman ve insan eliyle yapılan tahribat yüzünden, kapsamlı bir araştırma ve kazı yapılmaksızın akropolis üzerindeki mimari yapıların ve planının çıkartılması imkânsızdır. Şu an için sadece akropolis üzerinde konuşlandırılmış kamusal, dini ve sivil mimari kalıntıların bir kısmını materyal kültür kalıntıları özelinde tanımlamak mümkündür. Bunlardan akropolisin güneybatı sektörü üzerindeki alan sivil konutlara ayrıldığı ve yerleşime elverişli olmayan yerlerde ise arazinin teraslanarak, bina yapımı için uygun zemin elde edildiği gözlemlenmiştir.

Kuzey yerleşim

Kuzey yerleşimi olarak adlandırılan kepez; akropolis ve *polis*in karşısında güneye doğru öne çıkan, eskiden kentin lagünü olup günümüzde sedimantasyon sonucu dolarak bir bataklık haline gelen alanın kuzeyinde yükselen dik plato yakası üzerinde konuşlandırılmıştır. Yaklaşık 8 hektarlık bir alanı kapsayan yerleşim üzerinde, görünürde birkaç tahkimat yapısı ve ana kentle bağlantı sağlayan kente giriş kapısı dikkat çekmektedir. Kepez üzerinde ayrıca dağınık haldeki duvar kalıntıları, seramik, çatı kiremidi parçaları, büyük blok parçaları, birkaç sarnıç ve çeşme kalıntısı ile Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir yazıt belgelenmiştir. Her ne kadar yerleşim üzerinde şimdiye kadar ciddi bir çalışma yapılmamış olsa da arkeolojik kalıntılar stil kritik açıdan incelendiğinde Hellenistik Dönem'den erkene giden bir buluntuya rastlanılmamaktadır. Kent kapısıyla kenti birbirine bağlayan yolunun hemen doğusundaki teras kuşağı üzerinde, Phaselis için yaşamsal bir öneme sahip olan kaynak mağarası bulunmaktadır.

Nekropolisler

Phaselis surlarının dışında, antik yol boyunca konumlarından hareketle kuzeydoğu, kuzeybatı ve batı olarak adlandırılan üç nekropolis alanı yer almaktadır. Bunların arasında en büyüğü Kuzeydoğu Nekropolisi'dir. Bu nekropolis alanı, kuzey körfezden itibaren yükselen tepeliğin eteklerinden başlamakta ve doğuda İnce Burun'a kadar uzanmaktadır. Söz konusu nekropolis alanındaki mezarların bir kısmının kuzey körfezi boyunca dalgaların aşındırması sonucu denize çökmüş olduğu gözlenmektedir. Bu alanda çok farklı mezar tiplerine rastlanmaktadır. Semerdam çatılı, düz damlı ve khamasorion lahitlerin yanında, muhtemelen daha geç dönemlerde inşa edilmiş örme mezarlar ve oda mezarlar dikkat çekmektedir. Mezarların çoğu inşa tekniklerine (harcın yoğun kullanımı) ve yazıtlı buluntulara göre genel olarak imparatorluk dönemine tarihlendirilmektedir. Bu alandaki mezarların büyük çoğunluğu muhtemelen daha antikçağda soyulmuştur.

Kuzeybatı Nekropolisi, kuzey yerleşimin batı eteği boyunca vadinin zeminine kadar devam etmektedir. Phaselis'e giriş yapan yolun doğu-batı aksında yaklaşık on tane düz damlı lahit, beş tane khamasorion ve bir tane ana kayaya oyulmuş semerdam biçimli mezar bulunmaktadır. Ayrıca çevrede pişmiş topraktan yapılmış mezar kapaklarına ve seramik parçalarına rastlandığından, bu mezarlıkta basit gömü tekniğinin de uygulandığı düşünülmektedir. Kuzey yerleşimin güney hattı ve lagün (*limne*) arasında sadece birkaç tane mezar yapısı tespit edilebilmiştir.

Batı Nekropolisi ise bataklığın hemen batısında yükselmeye başlayan tepenin eteklerinde yer almaktadır. Yol terasının hemen altına birbirine yakın yerleştirilmiş 33 adet konglomera cinsi kayalardan kesilmiş lahit tespit edilmiştir. Mezarların büyük çoğunluğunun doğu kısımları tahrip olmuştur ve kırılan parçalar eğimli arazide aşağıya yuvarlanmıştır. Bu alandaki lahitler üzerinde herhangi bir bezeme veya yazıta dair iz yoktur.

remains, together with an inscription dated to the Hellenistic Period. Although there has been no detailed research into the settlement to date, the examination of the archaeological remains in terms of their stylistic features shows there are no ruins that date from an earlier period than the Hellenistic. On the terrace level just to the east of the road linking the city gate to the city, there is the spring cave which was of vital importance to the city of Phaselis.

Necropoleis

Beyond the city walls of Phaselis, there are three different necropoleis, termed the Northeast, Northwest and West necropolis from their location along the ancient road. The largest of these is the Northeast Necropolis. This necropolis area stretches from the outskirts of the hills rising from the northern bay to İnce Burun in the east. Some of the tombs of this necropolis area are seen to have collapsed into the sea, a consequence of coastal erosion from waves striking the low cliff along the northern bay. This necropolis area exhibits various types of tombs, mainly those sarcophagi with gable or flat roofs, chamosorion type sarcophagi, as well as masonry tombs and chamber tombs probably constructed in late-post antique periods. Most of these tombs are generally dated to the Roman Imperial Period from the construction techniques employed (with intensive use of mortar) and from those bearing inscriptions. The vast majority of the tombs in this area have already been broken into and robbed, probably in antiquity.

The Northwest Necropolis extends along the western foothills of the northern settlement to the floor of the valley. On the east-west axis of the road leading into Phaselis, there stand about ten flat-roofed sarcophagi, five chamosorion type sarcophagi and one gable-roof tomb carved out of the bedrock. Moreover, the incidence of terracotta sarcophagus lids and pottery fragments scattered around suggest that simple burial methods were also employed in this necropolis. Only a few tomb structures have to date been detected in the area lying between the southern line of the northern settlement and the *limne* (lagoon).

The West Necropolis is located on the slope of the hill rising directly to the west of the swamp. Placed close to each other just below the road terrace, 33 rock-cut conglomerate sarcophagi have been found here. The eastern parts of the vast majority of the tombs were destroyed and the broken pieces rolled down the slope. The sarcophagi in this area offer no evidence of any decoration or inscriptions of any kind.

In conclusion, when we examine the previous research into the city, we find studies of Phaselis were essentially carried out by epigraphists until World War II. The archaeological studies conducted by national/foreign scientists employing various methods during the period from 1968 to 1985 appear to have focused largely upon the city's harbors, breakwaters, administrative, religious and public structures (temples, theaters, agoras, nymphaion, churches etc.), as well as the buildings along the main

street (porticoes, shops, commercial structures), with a particular interest in the settlement covering an area of about 30 hectares. The efforts from 1985 until the early 21st century primarily involved work undertaken to clean and expose structures, coordinated by the Antalya Museum.

However, the research into the history of the city, together with a systematic and sustainable area management is most crucial in that these have a direct influence upon the results that can be obtained. The previous lack of these fundamental elements is evident in the Phaselis studies, undertaken by both national and international scientists from 1811 to 2000, albeit with interruptions, different directions and a variety of purposes. Although these dedicated efforts have been highly productive in terms of their scientific nature, they have been unable to create a detailed and cohesive set of data that would allow a more complete and integrated understanding of Phaselis and its hinterland within the context of its historical geography and settlement archeology, as they were unable to maintain any certain level of continuity.

Thus, the *Phaselis Field Surveys*, which we initiated on the 200th anniversary of the discovery of Phaselis, have focused upon the scientific evaluation and inventorization of the new data that has and will be obtained through systematic processes in line with the predetermined goals and objectives of the different research groups. In this respect, this original research project constitutes a basis, binding together past and future research and through this, guiding future studies, creating an opportunity to generate new data, produce scientific reviews and form an integrated assembly of scientific research.

Sonuç olarak kentin araştırma birikimine bakıldığında Phaselis'e ilişkin çalışmaların II. Dünya Savaşı'na kadar esas itibariyle epigraflar tarafından yürütüldüğü dikkat çekmektedir. 1968 yılından itibaren ise 1985 yılına kadarki süreçte yerli/yabancı bilim insanları tarafından farklı metotlar uygulanarak arkeolojik araştırmaların yaklaşık 30 hektarlık alana yayılan yerleşim bölgesi özelinde daha çok kentin limanları, mendirekleri, idari, dini ve kamusal yapıları (tapınak, tiyatro, agoralar, nymphaion, kiliseler vb.) ile anacaddesi üzerinde görülen binalar (revaklar, dükkânlar, ticari yapılar) üzerinde odaklandığı görülür. 1985'ten 2000'li yıllara kadar yapılanlar ise, daha çok Antalya Müzesi'nin koordinatörlüğünde gerçekleştirilen temizlik ve yapıları ortaya çıkarma çalışmalarından ibarettir.

Bununla birlikte kent tarihi araştırmaları ile alan yönetiminin sistemli ve sürdürülebilir kılınması, ortaya çıkarılan sonuçları doğrudan etkileyebilen son derece kritik öneme sahiptir. 1811 yılından itibaren, farklı amaç ve doğrultularda ilerleyerek, yerli ve yabancı bilim insanları tarafından kesintilerle de olsa 2000 yılına değin süregelen Phaselis araştırmalarında bu iki temel unsurun eksikliği hayli belirgin bir görünüm kazanır. Bu özverili çalışmalar, bilimsel nitelikleri açısından son derece verimli olmalarına karşın, belirli bir süreklilik göster(e)medikleri için Phaselis'in gerek hinterlandının gerekse tarihsel coğrafyası ile yerleşim arkeolojisi özelindeki konumunun kavranmasına olanak sunacak ayrıntılı bir veri bütünü oluşturmazlar.

Bu yüzden Phaselis'in keşfinin 200. yılında başladığımız *Phaselis Yüzey Araştırmaları*'nda, önceden saptanmış tanımlı amaç ve hedefler çerçevesinde, sistemli süreçler yoluyla toplanan yeni verilerin farklı araştırma grupları tarafından bilimsel olarak ele alınmasına ve envanterlenmesine odaklanılmıştır. Bu yönden bakıldığında, yürütülen bu özgün araştırma projesi öncül ve ardıl araştırmalar için bağlayıcı; gelecekteki çalışmalar için yönlendirici bir temel teşkil ederek Phaselis özelinde yeni bilgiler üretilmesi, bilimsel yorumların yapılması ve bütüncül bir araştırma birikiminin oluşturulmasına olanak sunacaktır.

KAYNAKLAR REFERENCES

Fellows, Ch. 1839 *Journal Written during an Excursion in Asia Minor 1838*, London.

Hansen, M. H. (ed.) 1998 *Polis and City-State. An Ancient Concept and its Modern Equivalent, Symposium, January 9, 1998. Acts of the Copenhagen Polis Centre* 5, Copenhagen.

Heipp-Tamer, C. 1993 *Die Münzprägung der lykischen Stadt Phaselis in griechischer Zeit*, Saarbrücken.

Jellinek, G. 1914³ *Allgemeine Staatslehre*, Berlin.

Özdilek, B. 2011 *Rhodiapolis Tiyatrosu ve Likya Tiyatroları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi) Antalya.

Ruggieri, V. 1993 "The IV Century Greek Episcopal Lists", *Orientalia Christiana Periodica* 59: 315-356.

Schäfer, J. 1981 *Phaselis, Beiträge zur Topographie und Geschichte der Stadt und ihrer Häfen*, Tübingen.

Yılmaz, Y. 2009 *Anadolu Antik Tiyatroları*, İstanbul.